

nem biztos, hogy a világ hatalmas szellemi kincstárából éppen Glucksmann könyvét kellett eljuttatni a jugoszláv olvasóhoz. De a baloldal — és nemcsak a francia baloldal —

sajátos pillanatnyi helyzetének tipikus termékeként mindenestre figyelmet érdemel ez a könyv.

BALINT ISTVÁN

HOGYAN ÉLNI MEG EURÓPÁT?

Fried István: Kelet- és Közép-Európa között; Gondolat, Bp., 1986

Szellemi egyensúlyérzésem, ha kulturális nehezéket kap, minden egyes esetben figyelmeztet rá: bizony lejt ez a kontinens — nyugatról kelet felé lejt, s az egyensúlyozáshoz — akarom, vagy sem — csak a történelemben találok fogódzót. A nap és az emberiség, az emberi civilizáció keletről nyugatra tart, a történelem azonban, mint afféle válasz civilizatorikus kalandjainkra, megfordult vissza keletnek. S csak századunkban is, hány olyan pillanata volt Európa nemzeteinek amikor e két ellentétes folyamatban a végzetes sorsszerűséget voltak kénytelenek felismerni. Végtere is a kelet—nyugat „játék” a legutóbbi évszázadban már kétszer borította lángba Európát és a világot: nyugati indulat-töltethez keleten partant a szikra, s okozott világégest háborús időkben. És még ma is: ami nyugaton törvény és rend, az keleten még mindig indulat — olykor nemzeti indulat — fűtötte kötéltánc. És belátjuk, vagy sem, megértjük vagy sem, a lényeg evidens, Kelet-Európában az egyensúlyteremtés még *ma is* nemzeti kérdés, és ez azért is különös, mert itt hangzott el először az internacionalizmus jelszava. A történelem — napjaink történelme is! — a tanú rá: idealizmus volt ez a javából, hiszen az internacionalizmus egyetlen és legfontosabb előfeltétele a tökéletesen kiépített nemzeti értékstruktúrák egymásmellettiségének egyensúlya. Hangsúlyozom: egyensúlya, mert

csak ezáltal kerülhető el egyfajta rangsor kialakulása, ami — jól tudjuk — az alá- és fölérendelési viszonyok létrejöttét eredményezi. De hol vannak Kelet-Európában tökéletesen kiépített nemzeti értékstruktúrák? És létezik-e ma a kelet-európai nemzetekben strukturáló erő?

Ahogy a történelem újabb időkben nyugatról kelet felé halad, a századok során kialakult egyfajta történelmi — ideológiai, kultúrtörténeti, művelődéstörténeti és művészettörténeti — menetrend is. S e menetrend lényege, hogy az alapkérdéseket mindig Angliában és Franciaországban tették fel, és sohasem Közép- vagy Kelet-Európában. Még akkor is, ha a történelmi filozófiai kérdések netalán éppen ezen a tájon indukálódtak volna, mint ahogyan gyakorta indukálódtak is a Habsburg birodalom évszázadaiban. A létkérdések filozófiai letisztulása nyugaton játszódott le, és minden vallási vagy világi gondolat kelet felé gördült. S ez éppen azért érthető, mert köztudott, hogy a középkelet-európai régióban nem kevesebb, mint 27 nemzet kereste boldogulását a történelem során — olykor egymás ellenében is — és jobbára keresi még ma is. Bibó Istvánt kell idéznem: „Angol vagy francia vonatkozásban a nemzeti öntudat szüntelen ébrentartásának nem is volna semmi értelme, mert hiszen az, ha kell, úgyis felébred, s ha felébred, úgysem vitás, hogy angol vagy francia tudat ébred fel,

mi más is ébredhetne fel?” Hogy mennyire másként vagyunk ezzel Közép- illetve Kelet-Európában, azt úgyszólván mindenki tudja, aki egyéni és nemzeti sorsproblémáit hajlandó a léttudat magasabb és összetettebb kategóriáiból levezetni. Levezetni azzal a következetességgel, mellyel fent nevezett szerzőnk életművében megette. Vagy ahogyan megtette első nagy, igazán nemzeti gondolkodónk Széchenyi István már a reformok idején, hogy azután írónk, politikusaink legnagyobbjai visszhangozzák gondolatait azóta is. Így fogalmazza újra a Kelet Népe gondolatait Ignotus is, az induló Nyugat első lapjain. Kelet népeiről írja — s írhatná kelet népeiről is —: „Az idegennek ám legyen igaza, hogy az emberiségnek kevés tőle a várnivalója, s legvadabb erőfeszítésének sincs több fogantaja, mint hogy későn és tökéletlen még egyszer megcsinálja, amit egyebütt már el is felejtettek (...) Lehet, hogy csak helye van a világban, de nyomot nem hagy benne, s amin csügg, értéktelen, s amit akar, mértéktelen.” Az említett huszonegy nemzet közül — eszmélésének kellő pillanataiban — melyik ne írhatta volna, vagy írhatná nemzeti öntudata első lapjaira ezeket a sorokat? S vajon a régió melyik népcsoportjára nem találó az, ahogyan Ignotus folytatja: „Lehet, hogy maga magának sem igaz barátja; megrontóhoz hű, legjobb fiaihoz mostoha. Lehet, hogy amit érte tesznek, fitymálja, s maga is vak az iránt, ami kebléből sarjad. Lehet állhatatlan, lehet jó sorsban elkapotott, bal szerencsében ellankadó. Mindez lehet, de mindebből csak az következik, hogy legyen szeme a világban való helyzete iránt, legyen mértéke a maga kicsinysége, legyen számítása a maga ereje felől. Vigyázzon arra, hogy meg ne szólják, érte meg, amit csak maga ért, s amit magá-

nak nem kíván, ne tegye felebarátjának. De ahhoz, hogy élni akar, csak neki magának van köze, mert köszönni életét is csak magának köszönheti. Amit terem, legyen bár másodrendű, haosak a legtöbb, amit tud, és megbecsüli, mert ő teremtette.” Igen, azt hiszem a közép- és kelet-európai nemzetek sorsa mindennek felett az *önmegbecsüléstől* függ. Ha úgy tetszik, történelmi létük és jelenlétük credója ez. Önmagát becsülő nemzetet nem kell félteni ember és nemzetellenes ideológiáktól. Emlékezzünk még ugye a reformkor egyik nagy gondolatára: aki a nemzet szerelmese, ne gyűlöljön senkit! Mi ez, ha nem őszinte önmegbecsülés? És én ma azért vagyok kíváncsi közös európai múltunkra, mert törtvényeit akarom megfejteni! Nemcsak én, de mindenki, aki e tájon kíván (szellemi) otthon teremteni magának. Mert e tájon különös súlya van annak, hogy a világ befogad bennünket. Közép- és Kelet-Európában maroknyi népek csüggnek az életen, s Fried Istvánnak nagyon igaza van, amikor az európai jelenlét történelmi dimenzióira hivatkozva leszögezi: „Nem a Monarchia, hanem a Monarchia népei jelentették az életet egykor — majd hozzáteszi —, és az ellentétéktől és a meg nem értéstől szaggatott jelenben is abban lehet bízni, hogy a rokonság tudata egyre láthatóbbá válik.”

Lejt ez a kontinens — kezdtem írásomat, s a kelet-nyugati szintkülönbségnek, melyet nyugodtan nevezhetünk történelminek, mára már megvan a saját tudománya is: a kultúrtörténeti komparatiztika, mely ha úgy tetszik, egyben gyűjtőfogalom is, felbontható történelmi, eszmetörténeti és művészettörténeti komparatiztikai tudományokra. Mind ez ideig úgy tűnt, hogy a komparatiztika, minden pozitívista öröksége ellenére is többé-kevésbé jól működik, s

bizonyos szakterületein már meghozta első gyümölcseit. Fried István azonban mostani könyvében merőben új alapokról közelít a kérdéshez. Első merész gesztusa, hogy nem fogadja el az „ideáltípust képviselő” és a „receptóra szűkíthető” nemzeti irodalmak létét. És mivel továbbra is irodalomról beszél, hangsúlyozza, az ütemeltolódás sem elfogadható tény — legalábbis klasszikus értelemben nem — mert ez „kizárólag hatásokból, érintkezésekből, vezet le nemzeti irodalmak történetét”, s figyelmen kívül hagyja, hogy a „kelet-közép-európai régióban a »nyugati« irodalmi stílusok és irányzatok nem egymást követőleg, hanem olykor egyszerre, egymásra torlódva jelennek meg, szinte »keveredve«. S ezáltal az önálló, belső szükségleteknek megfelelő recepció tételeit sugallják”. És bár a szerző továbbra is az irodalomnál marad, fejtegetései során hangsúlyosan emeli ki: „Mint hogy a régió egyszerre földrajzi, történeti, irodalomtörténeti, művelődéstörténeti és mindezek által komparatistikai fogalom, valamennyi, ezúttal egymást kiegészítő diszciplína eszköztárának igénybevétele szükségesnek látszik. A régió irodalmainak elemzése azonban mindenekelőtt azoknak a hasonló, közös vagy párhuzamos elemeknek, tendenciáknak felmutatását igényli, amelyek miatt elfogadható a kelet-közép-európai régió tételezése.” S a kötet írója azonmód rámutat a párhuzamos elemek és tendenciák legfontosabbjaira is. Ezek szerinte (és ebben egyetért Arató Endrével): a gazdasági, társadalmi és kulturális lemaradás Nyugat-Európától, a soknemzetiségű államszervezetek, és ezen államok egymásmellettsége, valamint a történelem egy-egy adott (de időben eltérő!) pillanatában a polgári átalakulás lényegének kérdése.

Mindezekkel a tényekkel a tudományak ma már nem lehet vitája.

De azzal már igen, hogy miért alakult így a történelmünk? A kötet nem tekinti — témájánál fogva nem is tekintheti — feladatának e történelmi oknyomozást. Problémafelvetése azonban olyan, hogy indukálja a továbbgondolást. S ami ebből következik, abban már a történészek sem értenek egyet, hiszen a közép- és kelet-európai török-pusztítással szemben ott vannak a nyugat-európai vallásháborúk okozta országégések, s a nyugat-európai gazdasági felvirágzást elősegítő kereskedelmi utak, a nyugati irányba való nyitottságot és szabad hajózást ellensúlyozhatná Kelet-Európa esetében a Közel- és Táv-Kelet kincseit szállító karavánutak közelsége. És még hosszan sorolhatók az érvek pro és contra, a kontinens „lejtésének” okai mégsem lesznek egyértelműek.

Fried István óriási feladatot vállalt magára a könyv megírásakor: egyfajta áttekintését kívánta adni közép- és kelet-európaiságunk lényegére vonatkozó, immár több évszázada egymásra rétegződő elméletek és meglátások összevisszaságának. Fejtegetéseit a „nemzeti újjászületések” korával kezdi, s a legnemesebb humanista elhivatottsággal és érzékenységgel rajzolja meg a korai „nemzeti önbecsülés” lényegét. Idéz-nem kell nagyszerű meglátásainak egyikét: „Nyugat-Európában a nacionalizmus (a jó értelemben vett nemzeti öntudat — M. F.) az államférfiak és a politikai vezetők műve volt. Az új politikai valóság és a társadalmi-gazdasági struktúra változása adta hozzá a kereteket, amelyekben belül a fiatal nemzet kifejleszthette társadalmi és politikai felelősségérzetét és -tudatát. Kelet- és Közép-Európában a nemzetiséget (Nationalitát, de itt olyan értelemben is, hogy a nemzeti tudat) költők, filológusok és történészek teremtették meg.” Ezért vált Európának eb-

ben a régiójában az irodalom a nemzeti tudat formálójává. S ha így van, akkor érthető, hogy a nyelvújítási mozgalom és valamennyi irodalmi korszakváltás a nemzeti tudat módosulását átalakulását hozta magával. Éppen ezért — bár Fried István szempontjai főleg irodalomtörténeti szempontok — erről a magaslatról már a legfontosabb nemzeti létkérdésekre is kilátás nyílik. Am a látványt is felfedi — ez a könyvnek

legfontosabb érdeme — mennyi a még megfogalmazatlan kérdés, és az artikuláltak közül is hány és hány vár még megválaszolásra. És amikor ezt írom, akkor bizony félelmemnek is hangot kell adnom — elegendő-e ehhez csupán a tudósi jószándék? Vajon képes-e a humanista törekvéseket túllendíteni a politika gáncsoskodásán? Lám, régióinkban még ez-zel is számolni kell!

MÁK FERENC

Russell Jacoby

A PSZICHOANALÍZIS ELFOJTÁSA

Russell Jacoby: Potiskivanje psihoanalize. Studentski izdavački centar, Beograd, 1986

Az amerikai Russell Jacoby pszichoanalízisről vallott általános véleményét a hazai olvasó már korábbról is ismerheti. A társadalmi felejtés című könyvében, mely 1981-ben a belgrádi Nolitnál szerbhorvátul is megjelent, a szerző hosszasan érvel amellett, hogy a pszichológia története Freudtól napjainkig nem más, mint egy nagy visszafejlődés. Sok tekintetben Adorno és Marcuse ötvenes évekből származó téziseire támaszkodva részletesen kifejtette, hogy a pszichológia Freud után egyre inkább elveszítette elméleti megalapozottságát, kulturális, vallástörténeti és művészetelméleti dimenzióját, s ami a leglényegesebb, kritikai töltését is. Az egykori fölforgató elméletből az utódoknál akadémikus tudomány és olyan terápiai gyakorlat lett, mely mindenekelőtt a bejáródott társadalmi normákhoz való alkalmazkodást szolgálja.

A pszichoanalízis elfojtása című új könyvében, a szerző föltérképezi annak a pszichoanalitikus mozgalomnak a történetét, mely megőrizte ugyan az eredeti freudizmus társa-

dalomkritikai dimenzióját, de kénytelen volt illegálisba vonulni. Mint a könyv alcíme is jelzi, a kritikai pszichoanalízis továbbélésének történetét kutatva a szerző az úgynevezett politizált freudisták tevékenységére helyezi a hangsúlyt, akiknek vezéralakja Otto Fenichel volt. Az előfutárok közül Otto Gross és Wilhelm Reich emelkedik ki, az utódokat pedig valószínűleg hiába is keresnénk, mert nincsenek. Ismeretes, hogy Gross és Reich a lelki gyógyítók közül igen hamar a páciensek közé került, Fenichel pedig a harmincas évektől politikai tekintetben annyira illegálisba vonult, hogy erről az oldaláról Jacoby könyve előtt a közvélemény szinte semmit sem tudott. Jacoby noha foglalkozását tekintve történész, éppen ezért, ebben a könyvében egyfajta pszichoanalitikus munkát végez: felszínre hozza, illetve tudatosítja a pszichoanalízis történetének egy társadalmilag elfojtott, „földalatti” fejezetét, miközben az elfojtás mechanizmusát is rekonstruálja.

A politizált freudizmus történetét